

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 6

КОСІНЕНКО О.В., асистент
БУРЛАКА О.В., вчитель історії
та правознавства Городищенсь-
кого економічного ліцею Горо-
дищенської районної ради Чер-
каської області

ТРУДОВИЙ ЕНТУЗІАЗМ НАСЕЛЕННЯ У ПОВОЄННИЙ **ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ**

Історія минулої війни була, і, без сумніву, залишатиметься в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників. Війна, як подія, на багато десятків років залишається у пам'яті жителів країни. Біль втрат, проблеми повоєнного лихоліття іще довго тривожать і змушують науковців повертатися до цієї теми.

У своїй праці автори спробували проаналізувати події 1944-1953 рр., відбудову народного господарства країни, а саме роль трудового ентузіазму населення України у формі соціалістичного змагання у її повоєнному відродженні.

Історики, письменники і журналісти, керівні діячі країни та воєначальники вже в роки війни почали осмислювати і вивчати її події.

У вітчизняній науці склалася така періодизація історіографії війни: перший період – з 1941 по 1945; другий – перше повоєнне десятиріччя; третій – з другої половини 50-х до середини 80-х років. З 1985 р. розпочався сучасний період вивчення історії війни.

Протягом 1943-1945 рр. вийшло чимало журнальних та газетних публікацій, присвячених відродженню народного господарства республіки, відновленню радянських установ, партійних, комсомольських, профспілкових та інших організацій на визволених територіях України [1; 3; 4; 6].

Як правило, авторами таких праць були не фахові історики, а керівники окремих галузей народного господарства, партійні і радянські працівники тощо. Проте їх праці передають дух часу, містять безліч цікавих фактів і тим самим становлять неабияку цінність для дослідників історії війни.

В перше повоєнне десятиріччя українська історична наука розпочала систематичне і цілеспрямоване вивчення історії республіки 1941-1945 років. Так, вже в березні 1946 р. створена ще в 1942 р. при АН УРСР Комісія по вивченню історії Великої Вітчизняної війни розробила досить широку програму і накреслила завдання, спрямовані на комплексне вивчення історії України в роки війни [7, 8; 12, 85]. Наприкінці 1946 р. Комісія мала у своєму розпорядженні вже майже 133 тис. документів. Вона планувала видати найближчим часом 20-25 томів документальних збірників, які відображали б історію всіх областей України, підготувати більше 100 монографій з історії війни тощо [21].

Однією із найважливіших тем, якою займалася Комісія було відродження народного господарства республіки. При цьому переважна більшість публікацій носила партійний характер, їх головною метою була пропаганда авангардної ролі партії в досягненні Перемоги. Показовими в цьому контексті були праці, наприклад, О. Юрченка, який надавав великої уваги організації соціалістичного змагання у період відбудови.

В цьому ж історико-партійному ключі було підготовлено і видано цілу низку наукових досліджень актуальної в радянський період теми відродження народногосподарського комплексу України в 1943-1945 роках [2, 638; 17].

Із здобуттям Україною незалежності відбулося переосмислення багатьох історичних фактів. Але навіть тепер можна стверджувати, що соціалістичне змагання, було і залишається однією із яскравих сторінок історії. Незважаючи на велику кількість публікацій на цю тему у радянський період воно є все ж мало висвітленою темою. В усіх працях науковці того часу мало звертали увагу на соціальні умови, а про матеріальні стимули взагалі старалися не згадувати. Соціалістичне змагання розглядалося як “метод будівництва соціалізму і комунізму на основі широкого розгортання творчої активності та ініціативи трудящих, як ефективний засіб піднесення продуктивності праці, удосконалення виробничих відносин, виховання у трудящих комуністичного ставлення до праці” [11, 142].

Ідейні основи соціалістичного змагання заклав В.І.Ленін у працях “Великий почин”, “Чергові завдання радянської влади”,

“Як організувати змагання?” [18; 19; 20]. В.І.Ленін поділяв погляди К.Маркса на змагання як на явище об'єктивне, яке виникає між людьми в ході кооперації праці і сприяє зростанню індивідуальної продуктивності праці окремих осіб [24, 16]. В організації змагання В.І.Ленін вбачав можливість кожного проявити творчість у справі соціалістичного будівництва. Концепція соцзмагання, склавшись до 1929 року, проіснувала майже без змін близько шістдесяти років. Згідно з нею, соціалістичне змагання – це метод будівництва соціалізму, що ґрунтується на свідомому ставленні трудящих до праці, що є основою соціалістичної свідомості. Оскільки в системі заохочення учасників змагання перевага надавалася заходам громадського, а не матеріального заохочення, то, з точки зору сучасних підходів до радянської історії, можна говорити про дію в СРСР морально-етичної концепції соцзмагання як засобу позаекономічної мотивації праці трудящих.

На різних етапах розвитку радянського суспільства перед соцзмаганням та його учасниками ставилися конкретні завдання, які вирішувалися через розгортання різних форм змагання.

Важливого значення моральному фактору активізації трудової діяльності народу надавалося на початковому етапі відбудови зруйнованого Великою Вітчизняною війною народного господарства УРСР у 1943-1945 роках. Справа була не з легких, адже протягом 1941-1944 рр. смертоносна хвиля війни двічі прокотилася територією України, забравши 3,9 млн. мирних жителів, 2,2 млн. чоловік було силоміць вивезено до Німеччини; 10 млн. чоловік втратили притулок. На руїни було перетворено 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл, 16,5 тис. промислових підприємств, майже 33 тис. колгоспів, радгоспів, МТС. До перерахованих збитків слід віднести і те, що в Україну на повернулася значна кількість евакуйованого устаткування та робітників. В Україні залишилося лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Тільки прямі збитки становили 285 млрд. крб. [5, 353].

Зрозуміло, що в умовах повоєнних нестатків проблема економічної мотивації праці не стояла. Єдиним стимулом для трудящих було прагнення якнайшвидше відновити народне господарство, що мало б своїм результатом зростання добробуту населення. Використовуючи патріотичний підйом населення державне керівництво спробувало вирішити проблему мобіліза-

ції трудових ресурсів шляхом організації соцзмагання. Оскільки змагання оголошувалося головним методом соціалістичного будівництва, то проводилася широка агітаційно-пропагандистська кампанія по залученню до змагання якомога більшої кількості учасників.

У процесі відбудови економіки УРСР першорядне значення надавалося відродженню вугільної промисловості Донбасу. Він на завершальному етапі війни включився у забезпечення країни паливом і металом. Відновлювальні роботи проходили в умовах патріотичного підйому, який використовувався партійними, комсомольськими і профспілковими організаціями для розгортання соціалістичного змагання. Проводилася широка пропагандистська робота, підсумки змагання детально вивчалися. Щодо кращих робітників застосовувалася практика громадських заохочень. У Донбасі робітникам основних професій, що виконували місячну норму не менше ніж на 150% Наркоматом вугільної промисловості СРСР і ЦК профспілки Донбасу присуджувалося почесне звання "Майстер вугілля в дні Великої Вітчизняної війни" [8, 88]. Такі заходи сприяли піднесенню трудової активності робітництва, особливо молоді. Соціалістичне змагання за завоювання звання "Майстер вугілля в дні Великої Вітчизняної війни" широко розгорнулося саме серед молоді. Так, в 1944 році сімсот юнаків і дівчат Ворошиловградської області завоювали його [8, 89].

Загалом у результаті проведеної організаційної роботи в українській частині Донбасу, наприклад, змаганням було охоплено 3/4 всіх гірників, 73% трудящих підприємств чорної металургії [13, 464-472]. Не зважаючи на те, що досить часто підхід до організації змагання був формальним, реальні ініціативи були вагомим внеском у розвиток народного господарства республіки. Так, у березні 1944 р. в соцзмаганні брали участь 2791 бригада комбінату "Сталінвугілля" і 903 бригади комбінату "Ворошиловградвугілля". Одним із результатів того, що кожен забійник виконував не менше двох норм, було те, що видобуток вугілля на відроджених і заново збудованих шахтах Донбасу з травня 1943 р. по травень 1944*р. виріс у 7 разів [13, 463]. Трудовий героїзм мав відчутні наслідки: до кінця війни в Донбасі було відновлено 123 основні (великі) і 506 середніх і малих шахт. Вони в 1943 - 1945 рр. дали 50 млн. тонн вугілля. В українській час-

тині Донбасу в кінці війни добувалося в середньому 90 тис. тонн вугілля на добу, що складало 38,5 % довоєнного видобутку [5, 464-465].

Не менш важлива роль відводилася соцзмаганню у налагоджені роботи інших галузей народного господарства. На підприємствах чорної металургії за дострокове виконання виробничих планів змагалися 48700 новаторів і 54111 ударників виробництва. Близько 10 тис. молоді було об'єднано в комсомольсько молодіжні бригади. Результати соцзмагання у цій галузі були такими: в 1943-1945 рр. відновлені підприємства дали близько 4,8 млн. т коксу і 2252 тис. т чавуну, 1880 тис. т сталі, 1322 тис. т прокату чорних металів і труб, більше 4,7 млн. т залізної руди [13, 471].

Організації соцзмагання приділялася значна увага і у налагодженні ефективної роботи всіх видів транспорту і зв'язку. Зокрема, працівники транспорту і зв'язку України брали участь у Всесоюзному соціалістичному змаганні на транспорті, були авторами різних патріотичних починів. Так, колектив Сталінської залізниці став ініціатором змагання за оборот вагонів і паровозів, покращення використання рухомого складу. Він був також учасником змагання між робітниками під'їзних шляхів заводів і фабрик та залізничниками за скорочення простоїв вагонів [13, 476]. За підсумками соцзмагання колектив Сталінської залізниці шість разів нагороджувався перехідним Червоним прапором ДКО [13, 477].

Важливою ділянкою відбудовних робіт у Радянському Союзі було сільське господарство. Перед селянами ставилося завдання нарощування продукції рослинництва і тваринництва, так необхідної для Червоної Армії. Для налагодження мотивації зростання трудової активності знекровлених війною селян радянське керівництво використовувало ідею соціалістичного змагання. З метою заохочення та підтримки трудових починів 25 травня 1944 року ДКО прийняв постанову "Про Всесоюзне соціалістичне змагання колгоспів, МТС, районів, областей, країв і республік за високий урожай і підвищення продуктивності колгоспного тваринництва в 1944 році". Для переможців було встановлено десять перехідних Червоних прапорів ДКО для областей, країв, республік і тридцять – для районів [13, 486]. Щоб гарантувати масовість змагання, партійні організації УРСР розго-

рнули широку агітаційно-масову роботу по проведенню соцзмагання. У результаті проведеної агітаційної кампанії українські селяни стали учасниками Всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання державних зобов'язань і понадпланову задачу хліба у фонд оборони. У рамках цього змагання в жовтні 1944 р. українські селяни взяли зобов'язання достроково виконати державний план хлібозаготівлі і до 4 листопада здати поверх плану в фонд оборони 15 млн. пудів зерна [13, 491]. У результаті до фонду Червоної Армії з урожаю 1944 р. було здано понад 33 млн. пудів зерна [9, 34]. До залучення у соцзмагання все більшої кількості селян докладали значних зусиль зміцнені після війни партійні та радянські керівні органи. У результаті проведеної роботи в республіці у 1947 році змаганням були охоплені 541 район, більше 24860 колгоспів, 374 радгоспів, 982 МТС [5, 356].

Колгоспники з Київщини А.Д.Кошова, Є.С.Хобта стали ініціаторами змагання за відродження трудової слави п'ятисотенниць. Зразки високої продуктивності праці показувала тракторна бригада Старобешівської МТС Сталінської області, очолювана П.Н.Ангеліною. Вона виконала в 1945 році план тракторних робіт на 172,5 % [14, 45]. Трудові почини передовиків використовувалися для популяризації ідей соціалістичного змагання з метою мобілізації якомога більшої кількості продовольчих ресурсів для потреб держави. Для відзначення передовиків, як завжди, використовувалися засоби, передусім, громадського заохочення. Так, за перевиконання плану хлібозаготівель 1944 року уряд нагородив 872 партійних і радянських працівників України та уповноважених заготівельних органів орденом Вітчизняної Війни I ступеня, 543 чоловіки - орденом Вітчизняної війни II ступеня [9, 35].

У 1945 р. із завершенням воєнних дій у Європі для СРСР важливим завданням постало здійснення переходу економіки держави, у тому числі і України на мирні рейки, підняття з руїн міст і сіл, заводів і фабрик, колгоспів і радгоспів, залізниць і засобів зв'язку тощо. Широка програма розвитку господарства УРСР була викладена в "Законі про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства Української РСР на 1946 - 1950 роки", прийнятому в серпні 1946 року восьмою сесією Верховної Ради УРСР [5, 354]. Планом ставилося завдання дове-

сти обсяг промислового виробництва в кінці п'ятирічки до 103% порівняно із 1940 роком. До 1950 року планувалося виробляти 9,7 млн. т чавуну, 8,8 млн. т сталі, 86,1 млн. т вугілля [5, 354].

Завдання були грандіозні, однак ситуація в УРСР була вкрай тяжкою. Це було зумовлено тим, що повернення промислових потужностей, евакуйованих з України в роки війни не передбачалося, тому в багатьох випадках доводилося починати практично з самого початку. Давалося взнаки і дискримінаційне фінансування відбудови української економіки: протягом 1946 – 1950 рр. УРСР отримала лише 19% капіталовкладень, тоді як збитки України від війни становили 42% загальносоюзних [13, 181-182]. Гостро стояла проблема трудових ресурсів. Вирішувалася вона шляхом першочергового забезпечення робочою силою промисловості. Одним із методів розв'язання цієї проблеми стали примусові трудові мобілізації робочої сили, головним чином із сільської місцевості [15, 366].

Ще складнішою була ситуація на селі. На кінець 1945 року в Україні діяли 27,5 тис. колгоспів, 784 радгоспи, 1277 МТС. В організаційно-господарському відношенні вони ледь-ледь житотіли. Колгоспники отримували символічну платню за трудоднями, пенсійне забезпечення було відсутнє, більшість з них були на становищі кріпосних, не маючи паспортів. Важким лихом став для значної частини українських селян голод 1946-1947 років [15, 374-376; 13, 355].

Говорити про економічні стимули до підвищення продуктивності праці у такій критичній ситуації не доводиться. Єдиним виходом із становища в умовах повоєнних нестатків радянське керівництво традиційно визначило соціалістичне змагання. Воно мало стати проявом високої класової свідомості радянського народу і непорушної переконаності у правильності політики партії, яка "надихала на трудові подвиги". Для партійного керівництва соцзмагання стало методом мобілізації трудового населення на успішне виконання програми відновлювальних робіт.

З метою посилення моральної мотивації трудової активності народу була проведена величезна масово-політична робота серед трудящих. Здійснювалась вона відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 27 березня 1946 року "Про агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з прийняттям

закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 роки". Партійні, профспілкові і комсомольські організації повинні були систематично роз'яснювати всім трудящим, що "від напруженої і самовідданої праці кожної радянської людини на своєму посту в наступній п'ятирічці залежить успішне виконання п'ятирічного плану, дальше зміцнення могутності соціалістичної держави і підвищення матеріального добробуту радянських людей" [23, 152]. Серед агітаційно-роз'яснювальних заходів пропонувалися збори міських і районних партійних активів та збори первинних парторганізацій, збори трудящих на виробництвах, в наукових установах і навчальних закладах, лекції, доповіді, бесіди (тематика додавалася) [23, 152-153]. Результатом проведеної роботи мало стати розгортання соціалістичного змагання трудящих за якнайшвидшу відбудову господарства, за неухильне підвищення продуктивності праці, успішне здійснення п'ятирічного плану [16, 50].

Посилення ідейно-виховної роботи в масах у поєднанні з реальним, повсякденним ентузіазмом людей, їхньою готовністю до самопожертви, безумовно сприяло підвищенню трудової активності народу. Загалом, за даними радянської історіографії, кількість учасників соцзмагання неухильно зростала і на кінець 1948 року становила вже 90 % робітників і службовців [25, 65]. Така масовість розглядалася як прояв високої класової свідомості радянського народу і непорушної переконаності у правильності політики партії, що надихала на трудові подвиги. Однак сьогодні можна з упевненістю сказати, що діяльність ініціаторів трудових змагань була проявом, насамперед, бажанням якнайшвидшого подолання повоєнної розрухи та безумовної віри у краще майбутнє.

В авангарді, як завжди йшли робітники важкої промисловості. Наприклад, металурги Макіївського металургійного заводу ім. С.М.Кірова навесні 1946 року у відповідь на заклик партії розгорнути Всесоюзне соціалістичне змагання за успішне виконання четвертої п'ятирічки виступили через "Правду" з ініціативою почати змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану [13, 60].

Поширилась в Україні така форма як змагання за колективний стаханівський труд. На початку 1948 року на колективну стаханівську працю перейшло 1265 дільниць і 960 цехів підприємств Сталінської, Ворошиловградської, Харківської і Дніпропетровської областей [10, 52].

Яскравими прикладами ударного підходу до праці на селі стала ініціатива в'язальниць снопів – тисячниць Т.Самовар, М.Огражко, С.Герасименко та ланкової Е.Гопкало з колгоспу ім. 20-річчя Жовтня Бориспільського району на Київщині, які вирішили відродити славу п'ятисотенниць. Звання Героїв Соціалістичної Праці за результатами змагання буряководів отримали ланкові С.Д.Виштак, О.К.Диптан, А.Д.Кошова, М.Г. Лисенко [13, 95].

Отже, використовуючи сприятливу ситуацію, державне керівництво як головний мотив підвищення трудової активності народу використало патріотичний підйом населення, готового на самопожертву заради швидкого відродження країни. Надія на те, що із завершенням відбудови держава стане нарешті на шлях стабільного економічного поступу і зростання добробуту трудящих, була могутнім стимулом підвищення продуктивності праці у відбудовний період. Попри всі труднощі, зазначеного п'ятирічним планом рівня промислового виробництва досягли в IV кварталі 1949 року. Обсяг валової продукції промисловості УРСР у 1946 – 1950 рр. збільшився у 4,4 рази і перевищив рівень 1940 року на 15 % [5, 354]. В основі цього успіху нині розглядаються два фактори. Перший – це здатність централізованої системи управління до швидкої мобілізації внутрішніх ресурсів у критичні моменти. Іншим засобом успішного виконання програми відновлювальних робіт стало соціалістичне змагання як прояв ентузіазму народу та метод мобілізації трудової ініціативи народу. Але на нашу думку, головним було бажання людей налагодити мирне життя, якнайшвидше відбудувавши країну.

Загалом, вивчення даних соціалістичного змагання періоду відбудови дає можливість зробити висновок, що його метою було залучення якомога ширших верств населення до виконання поставлених наслідками Великої Вітчизняної війни завдань. Рушійною силою змагання у зазначений період була свідомо самовіддана праця українців в ім'я відбудови мирного життя. Враховуючи особливості даного часу, можна з упевненістю сказати, що учасником соцзмагання був кожен, хто самовіддано працював у промисловості чи сільському господарстві і усвідомлював загальнонародні інтереси.

Список використаної літератури

1. Абакумов Е. Возрождение Донбасса // Славяне. – 1944. – № 12;
2. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941 – 1945. / За ред. П.П. Панченка. – К., 2000. – 908 с.
3. Бибииков Л. Восстановление предприятий лёгкой промышленности на Украине // Лёгкая промышленность. – 1944. – № 1-2;
4. Валуев В. Відбудова народного господарства на Україні // Агітатор. – 1944. – № 7;
5. Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І. Історія України: нове бачення / Під. ред. В.А. Смоля. – К.: Альтернативи, 2000. – 464 с.
6. Гаевой А. Возрождение хозяйства и культуры Ворошиловградской области. – М., 1944;
7. Гак Д. Основні завдання роботи Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні // Вісті Академії наук УРСР. – К., 1946. – №4. – С. 5-9;
8. Гордеев А.Ф. Діяльність комсомольських організацій республіки по відродженню шахт Донбасу (1943-1945 рр.) // Український історичний журнал. – 1986. – № 8. – С. 80-90.
9. Данилюк М.З., Сікорський В.Б. Комуністична партія України на чолі боротьби працівників сільського господарства за мобілізацію продовольчих ресурсів для фронту і тилу // Український історичний журнал. – 1971. – № 6. – С. 27-35.
10. До нових висот у соціалістичному змаганні (Матеріали "круглого столу") // Український історичний журнал. – 1985. – № 8. – С. 15-74.
11. Енциклопедія народного господарства Української РСР. – К.: Головна редакція УРЕ, 1972. – Т. 4. – 593 с.
12. Заводы и фабрики на оборону Родины. – М., 1944;
13. История Украинской ССР: В 10-ти т. / АН Украинской ССР. Институт истории, – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 8.: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945). – 639 с.
14. Коваль М.В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. // Український історичний журнал. – 1975. – № 12. – С. 34-47.
15. Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносів Ю.О. Історія України. – К.: Райдуга, 1992. – 511 с.
16. Кожукало І.П. Комуністична партія – організатор соціалістичного змагання на Україні в 1946-1952 рр. // Український історичний журнал. – 1985. – № 8. – С. 50-54.
17. Кучма И.П. Восстановление горнорудной промышленности Украины (1943-1953 гг.). – Днепропетровск 1957. – 80 с.

18. Ленін В.І. Великий почин // Збірник творів В.І.Леніна. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1987. – С. 324-344.
19. Ленін В.І. Чергові завдання радянської влади. – К.: Політвидав України, 1978. – 187 с.
20. Ленін В.І. Як організувати змагання? // Збірник творів В. І. Леніна. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1987. – С. 230-238.
21. Литвин К. Массово-политическая работа в освобождённых районах Луганской и Харьковской областей Украины // Пропагандист. – 1943. – № 15-16;
22. Мельников Л. Донбасс восстанавливается // Партийное строительство. – 1944. – № 10.
23. Постанова ЦК ВКП(б) "Про агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з прийняттям Закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 роки" // КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1971). Пер. з 8-го рос. вид. – Т. 6. 1941 – 1954. – К.: Політвидав України, 1980. – С. 151-154.
24. Сиволоб Ю.В. Масове трудове змагання: ідеали і реальність: [1929 р.] // Український історичний журнал. – 1990. – № 3. – С.14-25.
25. Шаталіна Є.П. Стаханівський рух і якісні зміни у складі робітничого класу УРСР // Український історичний журнал. – 1985. – №8. – С. 93-101.